

Людмила Ромас

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОБРАЗІВ У ПОВІСТІ Ю. МУШКЕТИКА «ГЕТЬМАН, СИН ГЕТЬМАНА» ТА ОКРЕМИХ ТВОРАХ ПРО ДОБУ РУЇНИ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ХІХ–ХХІ СТОЛІТЬ

У статті схарактеризовано деякі аспекти дослідження образів Ю. Хмельницького та І. Виговського в повісті «Гетьман, син гетьмана» Ю. Мушкетика, яких радянська історіографія подавала вкрай негативно і не об'єктивно. Також показано, як цих політичних діячів у своїх творах про добу Руїни висвітлювали українські письменники ХІХ–ХХ ст.

Ключові слова: Руїна, Ю. Хмельницький, І. Виговський, повість, роман, історична правда, письменницький домисел та вимисел.

Повість «Гетьман, син гетьмана» є абсолютно недослідженим на сьогодні твором сучасного романіста. Можливо, причиною цього стала його недавня публікація, адже історична проза Ю. Мушкетика постійно є об'єктом наукових зацікавлень літературознавців (Л. Федоровська, І. Семенчук, М. Слабошпицький, І. Кравченко, А. Шпиталь, Ф. Кейда). Метою пропонованої розвідки стало порівняння специфіки зображення видатних історичних осіб та епохи в цілому в повісті Ю. Мушкетика та творах українських письменників ХІХ–ХХ ст., присвячених темі Руїни.

Початком цього дискурсу є «Чорна рада» П. Куліша — перший в українській літературі історичний роман, у центрі оповіді якого боротьба за гетьманську владу між П. Тетерею, І. Брюховецьким і Я. Сомком. Відтворюючи події минулого, письменник шукає в них відповіді на болючі питання тих часів: яким має бути соціальний устрій, державний лад України. Оскільки за жанром «Чорна рада» соціально-історичний роман, історичні події у ньому відображаються крізь призму соціальних відносин (боротьби станів, суспільних верств), то відповідна їй проблематика твору: історична доля України, взаємини між панством, старшиною й простолюдом, Запорозька Січ та її місце в історії. П. Куліш вибудовує сюжет, дотримуючись хронології подій, розвиваючи дві сюжетні лінії (соціальну й романтичну) та, використовуючи композиційний прийом подорожі, намагається охопити широку панораму народного життя. В образах головних героїв — Сомка, Шрама — з одного боку, Брюховецького та його прибічників — з іншого, розкриваються ключові аспекти конфлікту.

Претенденти на гетьманську булаву різняться зовнішністю, вдачею та своїм ставленням до державної справи. Я. Сомко — носій ідеї об'єднання двох берегів Дніпра під однією булавою — не підкорюється Москві та є втіленням авторського ідеалу гетьмана: «розумом і славою узяв над усіма» [1, 56]. П. Куліш акцентує увагу реципієнта на його привабливій зовнішності: «воїн уроди,

возраста і красоти зіло дивної» [1, 65], «високий, огрядний собі пан» [1, 55], «голова в кучерях, як у золотому вінку» [1, 55], «очі ясні, веселі, як зорі» [1, 55], «чи ступить, чи заговорить, то справді по-гетьманськи» [1, 56], а також таких якостей, як мужність, лицарство, благородство, щирість, розум, гордість. Я. Сомко не підтримує демократизм і бунтарство січовиків, обстоює міцну державну владу під сильною гетьманською рукою.

Якщо порівняти головного героя роману П. Куліша з персонажем повісті Ю. Мушкетика, то простежуються як схоже, так і відмінне в їхній характеристиці. У сучасного автора Я. Сомко навмисне зображений у більш приземленому, буденному плані: «До Юрася в світлицю зайшов дядько Яким Сомко, смачно плямкав губами, втирався долонею. Поки всі колотилися, він не кепсько підобідав на кухні варениками зі сметаною» [3, 9–10]. Автор також відзначає непересічну вроду героя: «Був це вельми гарний з виду чоловік, просто красень, міцної статури, кругловидий, з чепурними вусами» [3, 10], однак акцентує на прагненні Я. Сомка привласнити булаву, через це він сіє сумніви в душі молодого Юрася Хмельницького щодо спроможності керувати країною, військом: «Ну що таке ця булава сьогодні, в будь-чийх руках: це щоденна гризота, вічний страх і неспокій, скільки зазіхань на неї (їй стелюся в душі, адже й самому вона кортіла, адже вважав себе вартим її — соратник і товариш покійного гетьмана, вдатний воїн і господар), скільки буде гризні, а може й крові. Чи ж вистачить у тебе сил, чи не зломити, не струїш собі життя» [3, 10]. Автор, визнаючи розум і сміливість Я. Сомка, засуджує його небажання об'єднати військо навколо молодого гетьмана й допомогти навести лад у країні.

П. Куліш у «Чорній раді» протиставляє образи Я. Сомка та І. Брюховецького. Про Ю. Хмельницького сказано небагато в контексті розбрату й міжусобиць, що руйнували Україну: «Свари да чвари, і вже гетьманською булавою почали гратись, мов цінком... козацька кров ілється понад Дніпром через Виговського і через

навіженого Юруся Хмельниченка, що одержав після його гетьманованню; а як досталась од Юруся булава Тетері, то він аж за голову вхопивсь» [1, 23].

Схожим у П. Куліша й Ю. Мушкетика є негативне ставлення до перевертнів серед українських гетьманів, яких уособлює І. Брюховецький. Обидва автори згадують відомий в історії епізод, коли Я. Сомко образив «Іванця», а потім принизив при Юрасеві, бо не стерпів його підлабузництва й прислужництва. Щоб помститися, Брюховецький вночі прокрався до намету Сомка з ножом, але був схоплений. За це останній звелів посадити його верхи на свиню й провести по всьому Гадячу. Після сорому Брюховецький утік на Січ, де почав готувати ґрунт для захоплення гетьманської влади, спираючись на постійну матеріальну «підтримку» з Москви.

Ю. Мушкетик викриває хижість, жорстокість та зневажливе ставлення до українців зовнішніх ворогів — поляків, московитів, татар. Наприклад, у зображенні поведінки, описі військових таборів, митець подає різку критичну оцінку зажерливості поляків, чиї багатства здобуті через експлуатацію поневолених українців: *«Вельможне панство зібралося на бенкет з приводу походу на хлопів, на бидло. Сюди, в Залізне, з'їхалися околишні пани й чимало війська. Походили сап'янцями, вишитими сріблом, по підлозі червоної зали, в якій стіни були забрані заморським, тропічним деревом, а печі-камінки з кахлів, помальованих червоними квітами, йшли до бенкетної зали, в якій стіни з італійського, катарського мармуру й двері оббиті позолотою, а ручки в них срібні, а над головами позолочені підсвічники»* [3, 61]. Від кожної дрібнички інтер'єру, а також накритих щедрими наїдками столів віє надмірною розкішшю.

Характеристику москалів Ю. Мушкетик подає через заглиблення в історію. Й. Тукальський у розмові з Ю. Хмельницьким зазначає: *«Я читав літопис з Печерської лаври, там все сказано. І Геродота читав. У нього в Причорномор'ї — скіфи, де Київ — царські скіфи, а де Москва — людодіди. Москалі те з Геродота виривають. Вони — чудь і мордва заволоцька, татаро-монголами оправлена. Отож у них дика кров і жорстокі ординські звичаї. З ними не знайдеш спільної балачки»* [3, 103]. Негативно характеризуються й татари: *«Дикі коні, дикий біг, дикі люди...»* [3, 105]. Обидва письменники у своїх творах викривають ницість, підступність, ненаситність іноземних загарбників та українських запроданців, протиставляючи їм постаті гетьманів, щиро відданих національній ідеї.

Якщо порівняти повість «Гетьман, син гетьмана» Ю. Мушкетика та роман «Гетьман Іван Виговський» І. Нечуя-Левицького, можна дійти висновку про те, що в останньому головною є постать генерального писаря війська Запорозького І. Виговського — неординарної особистості, яка відіграла важливу роль в історії боротьби України за незалежність. Історичний період його гетьманування тривалий час

неоднозначно інтерпретувався історичною літературою за намагання об'єднатися з Польщею. У сучасних працях під новим кутом зору осмислено значення його політичних рішень. *«В особі Виговського Українська держава отримала досвідченого політика, прекрасного адміністратора й дипломата, хороброго й талановитого воєначальника»* [2, 71]. У своєму романі І. Нечуй-Левицький є вдумливим, ретельним дослідником не лише людських душ і характерів, але й історії. Ідейно-тематична канва твору ґрунтується на особистому баченні письменником епохи. Митець створив правдоподібний образ гетьмана, розум і талант якого на багато років випереджали тогочасну громадсько-політичну думку, порушивши моральну-етичну проблему — випробування людини владою. Роман має дві сюжетні лінії, які переплітаються й доповнюють одна одну (історія сім'ї Виговських та родини простого козака Демка Лютая). Саме через життєписи цих двох сімей письменник прагне висвітлити ситуацію в Україні після Переяславської угоди та смерті Б. Хмельницького.

Дотримуючись історичної правди, І. Нечуй-Левицький зобразив І. Виговського обережним і мудрим політиком, урівноваженим і хитрим, високоосвіченим, культурним, зі сформованим характером та політичною позицією (негативне ставлення до Москви, прихильне — до Польщі). Автор не ідеалізував персонажа, а, навпаки, зображував його з усіма вадами й достоїнствами як людину, яка щиро бажає добра й процвітання своїй країні, але гине, не зумівши залучити на свій бік увесь народ.

У повісті «Гетьман, син гетьмана» Ю. Мушкетика потрактування образу І. Виговського дуже схоже, він — одна з ключових політичних фігур. Його значення у творі багато в чому зумовлене заповітом Б. Хмельницького синові Юрію дотримуватися ради Виговського. Але, ставши регентом при неповнолітньому гетьманові, І. Виговський *«метався, як рибина в сіті. Москва заповзялася з усіх сил скинути його з гетьманства»* [3, 13]; *«розкинулись густі шпигунські тенета, тенета підкупів»* [3, 13]. Тому він не зміг втриматися при владі, а отже, були втрачені і його здобутки в політиці. Як і Ю. Мушкетик, І. Нечуй-Левицький подає в романі характеристику московських бояр, яка звучить із уст дружини І. Виговського Катерини: *«А які вони чудні, оці бояри!... Та які вони лайливі!.. Та які ж вони одоробала! Ледве повертаються та сопуть, та хропуть, неначе крізь сон в ліжку. Та все чогось позіхають... А піт на гладких щоках так і дзорчить... Бачила я і польських послів, і шведських, а таких поганих ще зроду не бачила»* [4, 337].

Попередником Ю. Мушкетика в художньому осмисленні постаті Юрія Хмельницького в українській літературі ХХ ст. можна вважати О. Пахучого (роман «Юрась Хмельниченко» (1992)). Як і в повісті «Гетьман, син гетьмана» Ю. Мушкетика, головного героя зображено добрим від народження, але життєві обставини поступово перетворюють

його на байдужого, а потім і жорстокого керманіча: він без жалю страчує непокірних співвітчизників, веде чужинців воювати на рідну землю. Штурм Чигирини турецьким військом на чолі з Кара-Мустафою і Юрієм Хмельницьким — це пік конфлікту у творі. Адже засліплений жадою влади і страхом за власне життя, Юрій жене від себе думки про те, що разом з одвічними ворогами української землі виступив проти своїх братів. Жанр роману дав О. Пахучому змогу всебічно описати життя гетьмана Ю. Хмельницького, розкрити таємниці внутрішнього світу цієї історичної особи. Проте О. Олійниченко відзначила, що у творі «багато білих плям <...> відсутня будь-яка інформація про життя Хмельниченка в період між першим і другим гетьмануванням. В окремих розділах автор занадто декларативний, художнє повісткування зводить до констатації історичних фактів, недостатньо оперує домислом і вимислом у розкритті конфліктів і характеру Юрія, що призводить часом до браку художності» [5, 10]. Чого не можна сказати про повість «Гетьман, син гетьмана» Ю. Мушкетика, де, на нашу думку, авторського бачення історичної особи гетьмана, сина Б. Хмельницького, відзначається історичною достовірністю, художньою

досконалістю, цілісністю й завершеністю. Наш сучасник подає власну рецепцію образу Ю. Хмельницького як історичної постаті і як людини, створює багатогранний образ (політика, полководця, сина, брата, чоловіка), акцентує на людських якостях персонажа, рисах характеру. Письменник простежує фатальний збіг обставин, за яких Юрій змушений був взяти на себе гетьманування, внутрішню роздвоєність як основні причини нереалізованості в житті, неможливість досягти слави батька, зберегти незалежність і цілісність Української держави.

Твори П. Куліша, І. Нечуя-Левицького, О. Пахучого та Ю. Мушкетика не надаються до порівняння з мистецької точки зору, оскільки належать різним авторам і творилися в неоднакових соціально-політичних та літературних умовах. Письменники звернули увагу на постаті найяскравіших представників доби Руїни, відобразили найхарактерніші для цієї епохи конфлікти, переосмислили роль таких історичних діячів, як І. Виговський та Ю. Хмельницький, котрих радянська історіографія характеризувала вкрай негативно і не об'єктивно. Цінність цих та інших художніх творів на історичну тему визначається мірою зацікавлення читача минулим України.

ДЖЕРЕЛА

1. Куліш П. Чорна рада / П. Куліш. — К. : ВАТ «Вид-во “Київська правда”», 2003. — 184 с.
2. Мицик Ю. Спадкоємець Богдана Хмельницького / Ю. Мицик // Пам'ять століть. — 1999. — № 1. — С. 66–72.
3. Мушкетик Ю. Гетьман, син гетьмана / Ю. Мушкетик. — Х. : Фоліо, 2013. — С. 3–142.
4. Нечуй-Левицький І.С. Князь Єремія Вишневецький. Гетьман Іван Виговський : історичні романи / І.С. Нечуй-Левицький. — К. : Дніпро, 1991. — С. 247–481.
5. Олійниченко О.В. Конфлікти і характери в романній історії Руїни : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / О.В. Олійниченко. — Кіровоград, 2007. — 19 с.

Romas Liudmyla.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ОБРАЗОВ В ПОВЕСТИ Ю. МУШКЕТИКА «ГЕТМАН, СЫН ГЕТМАНА» И ОТДЕЛЬНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ О ПЕРИОДЕ РУИНЫ УКРАИНСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ XIX–XXI ВЕКОВ

В статье охарактеризованы некоторые аспекты исследования образов Ю. Хмельницкого и И. Выговского в повести Ю. Мушкетика «Гетьман, сын гетьмана», которых советская историография подавала крайне негативно и не объективно. Также показано, как этих политических деятелей освещали в своих произведениях о периоде Руины украинские писатели XIX–XX вв.

Ключевые слова: Руина, Ю. Хмельницкий, И. Выговский, повесть, роман, историческая правда, писательский домисел и вымысел.

Romas Liudmyla.

SOME ASPECTS OF CHARACTERIZATION RESEARCH IN THE NARRATIVE BY YU. MUSHKETYK "HETMAN, SON OF THE HETMAN" AND OTHER LITERARY WORKS ABOUT RUIN PERIOD OF UKRAINIAN WRITERS OF XIX—XXI CENTURIES

The article characterizes some aspects of the study of images of Yu. Hmelnytskyi and I. Vyhovskyi in Yu. Mushketyk's story "Hetman, the Son of the Hetman" that Soviet historiography presented negatively and not objectively. It is also shown how some Ukrainian writers of XIX—XXI centuries highlighted these politicians in their works about Ruin period.

Key words: Ruin, Yu. Hmelnytskyi, I. Vyhovskyi, story, novel, historical truth, writer's speculation and fiction.